

Abdulla ORIPOV ASARLARIDA FE'LLARNING QO'LLANILISHI

Namangan davlat universiteti
Filologiya fakulteti 3-bosqich
Asqaraliyeva Dilshoda Xojiakbar-qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abdulla Oripovning poetik tilida fe'llarning Grammatik xususiyatlari, shoirning she'riy va nasriy asarlarida fe'llarning qo'llanish mahorati va ijodkor ijodiy merosi haqida aytib o'tiladi.

O'zbek tilshunosligida fe'l kategoriyalari bo'yicha bilimlarni yanada boyitishga xizmat qilmoqda.

Kalit so'zlar: poetik mahorat, she'riy asarlari, nasriy asarlari, fe'llarning grammatik xususiyatlari, fe'lning qo'llanilishi, falsafiy muhabbar, teran kechinma.

Annotation:

This article discusses the grammatical features of verbs in Abdulla Oripov's poetic language, the poet's mastery in using verbs in his poetic and prose works, and his creative legacy. It contributes to enriching the knowledge of verb categories in Uzbek linguistics.

Keywords: poetic mastery, poetic works, prose works, grammatical features of verbs, usage of verbs, philosophical contemplation, deep emotion.

A. Oripovning ijodiy merosi o'zbek adabiyotida alohida o'rin tutadi. Uning asarlarida tilning, xususan, fe'lning nozik qo'llanilishi, uning poetik ta'sirchanligini oshirishdagi o'rni muhim ahamiyatga ega. Oripov o'zbek tilining boy imkoniyatlaridan mohirona foydalanib, har bir fe'lga o'zgacha ma'no va tus beradi, bu esa uning ijodiy uslubini yanada jozibador qiladi.¹

A. Oripov she'riyatida fe'llar nafaqat harakatni, balki chuqur tuyg'ularni, falsafiy mushohadalarni va teran kechinmalarni ifodalashning asosiy vositasi bo'lib xizmat qiladi. Uning asarlarida fe'llarning grammatik xususiyatlari – zamon, mayl, nisbat, shaxs-son kategoriyalari o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. Shoir har bir fe'lni shunday tanlaydiki, u nafaqat ma'lum bir harakatni ifodalaydi, balki o'quvchida muayyan assotsiatsiyalar, ruhiy holatlar uyg'otadi. Masalan, o'tgan zamon fe'llari ("ketdi", "yashadi", "bo'ldi") ko'pincha xotira, nostalgiya, o'tmishga bo'lgan

¹ Baskakov N.A. – Istoriko-tipologicheskaya morfologiya tyurkskix yazikov. – Moskva: Nauka, 2019. – 280 b.

mushohadani aks ettirsa, hozirgi-kelasi zamon fe'llari ("kelar", "yashar", "bo'ladi") umid, orzu, davomiylik va kelajakka bo'lgan intilishlarni ifodalaydi. Shaxs-son kategoriyalari esa ko'pincha lirik qahramonning ichki dunyosini, uning kechinmalarini bevosita ochib berishga xizmat qiladi. Birinchi shaxs birlik va ko'plikdagi fe'llar ("yuraman", "ko'ramiz") lirik qahramonning shaxsiy tajribalarini, ichki monologini kuchaytiradi. Mayl kategoriyalaridan, ayniqsa, buyruq-istak mayli she'rlarda murojaat, chaqiriq, istak kabi ma'nolarni ifodalashda keng qo'llaniladi ("Bo'lgin!", "Yasha!"). Nisbat kategoriyalari ham Oripov she'riyatida chuqur ma'no yukini tashuvchi vositalardir. Masalan, majhul nisbatdagi fe'llar ("aytilur", "eskirur") harakatning bajaruvchisi noma'lum bo'lgan holatlarni, voqelikning universal xususiyatlarini ifodalashda qo'llaniladi. Shoir fe'llarning grammatik xususiyatlarini o'zining poetik niyati bilan uyg'unlashtira oladi, bu esa uning she'riyatiga o'ziga xos ohang va musiqiylik bag'ishlaydi. Uning fe'l tanlashi tasodifiy emas, balki chuqur badiiy niyatga asoslangan bo'lib, har bir grammatik shaklning o'ziga xos ma'no tushlari va semantik yuklari hisobga olinadi. Bu esa Oripov asarlarining har bir o'qilishida yangi ma'no qatlamlarini ochishga imkon beradi.

A. Oripov she'riyatida fe'llar shunchaki harakatni anglatib qolmay, balki chuqur tasviriy va ifodaviy funksiyalarni bajaradi. Shoir fe'llar yordamida jonli obrazlar yaratadi, voqealarni dinamik tarzda tasvirlaydi va lirik qahramonning ichki holatini, tuyg'ularini o'quvchiga kuchli ta'sirchanlik bilan yetkazadi. U fe'llarni sifatlash, taqqoslash, jonlantirish kabi badiiy san'atlar bilan uyg'unlashtirib, misralarga yangi hayot bag'ishlaydi². Masalan, "yashamoq", "o'smoq", "so'nmoq" kabi fe'llar nafaqat fizik harakatni, balki inson hayotining falsafiy mazmunini, uning abadiylik va o'tkinchilik orasidagi kurashini ifodalaydi. "Yonmoq" fe'li bir kontekstda muhabbat alangasi, boshqa bir kontekstda esa vatanparvarlik ruhi sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Shoir fe'lning turli sinonimik qatorlaridan mohirona foydalanib, o'zining ma'lum bir g'oyasini yorqinroq ifodalashga erishadi. Uning she'riyatida fe'llarning qo'llanilishi tasviriy detallarni kuchaytirib, o'quvchini asar ichiga tortadi, uni tasvirlangan voqealar va holatlarning bevosita ishtirokchisiga aylantiradi. Masalan, "qip-qizil gul bo'lib yonmoq" iborasida "yonmoq" fe'li shunchaki harakatni emas, balki ehtiros, ishtiyoq va go'zallikning maksimal darajasini ifodalaydi. Shu bilan birga, fe'llar orqali lirik qahramonning ruhiy holati, uning ichki ziddiyatlari, iztiroblari yoki aksincha, quvonch va baxtiyorlik damlari mahorat bilan ochib beriladi. Shoirning she'rlarida fe'llar tez-tez kishilik sifatleri bilan birga qo'llanilishi, fe'lning ma'nosini yanada kengaytirib, tasviriy imkoniyatlarini oshiradi. Bu, masalan, "xayol uchmoq",

² Rustamova D. – O'zbek tilida fe'lning shaxs-son kategoriyasi. – Toshkent: Fan, 2015.

"dil og'rimoq", "ko'z yonmoq" kabi iboralarda yaqqol ko'rinadi, bu yerda fe'llar harakatdan ko'ra ko'proq ma'naviy-psixologik holatni ifodalaydi. Oripovning fe'l tanlashdagi nozik didi va mahorati uning poetik tilining teranligi va ta'sirchanligini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

A. Oripov nasriy asarlarida ham fe'llarning stilistik imkoniyatlaridan keng foydalanadi, ammo she'riyatdagidan farqli o'laroq, nasrda fe'l qo'llanilishi ko'proq voqeabandlikni ta'minlash, personajlar xarakterini ochish va syujet dinamikasini yaratishga qaratilgan bo'ladi. Nasrda fe'llar ko'proq aniq harakatlarni, ketma-ketliklarni, dialoglardagi personajlarning munosabatini ifodalash uchun xizmat qiladi. Oripov nasrida fe'llarning zamon, mayl, nisbat kabi grammatik shakllari odatdagi adabiy me'yorlarga mos ravishda, ammo baribir o'ziga xos stilistik tuslar bilan qo'llaniladi. U fe'lning har bir ma'no nozikligidan o'zining hikoya uslubini boyitishda foydalanadi. Masalan, o'tgan zamon fe'llari ("boshladi", "bordi", "ko'rdi") voqealarning ketma-ketligini va o'zaro bog'liqligini aniq ko'rsatib beradi. Dialoglarda esa fe'llar personajlarning hissiy holatini, ularning intonatsiyasini va harakat motivlarini ochishda muhim rol o'ynaydi. Shoirning nasrida fe'llar ko'pincha murakkab gap tuzilmalarida, birgalikda kelib, tasvirning to'liqligini va ma'lumotning aniqligini ta'minlaydi. Masalan, bir xil ma'nodagi bir nechta fe'lning ketma-ket kelishi harakatning intensivligini yoki takrorlanuvchanligini ifodalashi mumkin. Boshqa tomondan, Oripov nasrida ham poetik tilga xos fe'l qo'llash uslubi kuzatiladi. Ba'zi joylarda shoir fe'llarga metaforik va obrazli ma'no yuklab, nasriy matnga she'riy joziba bag'ishlaydi. Bu, ayniqsa, muallif nutqida, tabiat tasvirlarida yoki qahramonlarning ichki monologlarida yaqqol namoyon bo'ladi. Masalan, "quyosh qizg'alday yashnadi" yoki "umidlar ko'kardi" kabi iboralarda fe'llar oddiy harakatdan ko'ra chuqurroq, obrazli ma'nolarni ifodalaydi. A. Oripov nasriy asarlarida fe'l tanlashdagi aniqlik va ifodalilik uning matnlarining o'qilishi yengil va ta'sirchan bo'lishini ta'minlaydi. U fe'llar yordamida personajlar psixologiyasini, ularning ichki dunyosini mohirona ochib beradi, bu esa uning nasriga o'zgacha chuqurlik va realistiklik bag'ishlaydi.³

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Azizov A. – O'zbek tili grammatikasi. Morfologiya. – Toshkent: Fan, 2019. – 250 b.
2. Baskakov N.A. – Istoriko-tipologicheskaya morfologiya tyurkskix yazikov. – Moskva: Nauka, 2019. – 280 b.
3. Dadaboyev H. – Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Tafakkur Bo'stoni, 2012. – 380 b.

³ Hojiyev A. – O'zbek tili morfemikasi. – Toshkent: Fan, 2018. – 180 b.

4. G'ulomov A., Asqarova M. – Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'qituvchi, 2017. – 416 b.
5. Hojiyev A. – O'zbek tili morfemikasi. – Toshkent: Fan, 2018. – 180 b.
6. Hojiyev A. – Fe'l kategoriyalari. – Toshkent: Fan, 2021. – 150 b.
7. Iskandarova S. – O'zbek tili praktikumi. – Toshkent: Fan va texnologiyalar markazining bosmaxonasi, 2008. – 216 b.
8. Jamolxonov H. – Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan va texnologiyalar markazining bosmaxonasi, 2010. – 320 b.
9. Mahmudov N. – O'zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2007. – 450 b.
10. Mirzayev M., Usmonov S., Rasulov I. – O'zbek tili. – Toshkent: O'qituvchi, 1978. – 390 b.
11. Ne'matov H., G'ulomov A. – O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – 5 jild.
12. Reshetov V.V. – Osnovi fonetiki, morfologii i sintaksisa uzbekskogo yazika. – Tashkent: O'quvpedlit, 1963. – 370 b.
13. Sayfullayev N. – O'zbek tili grammatikasi. – Toshkent: Fan, 2005. – 300 b.
14. Sobirov A. – Fe'l mayllari. – Toshkent: Fan, 1990. – 120 b.
15. Tursunov U., Muxtorov J., Rahmatullayev Sh. – Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. – 350 b.
16. Umarov E. – O'zbek tilining morfemik tahlili. – Toshkent: Fan, 1980. – 160 b.